

FRANCIS FUKUYAMA'DA TARİHİN SONU, İDEOLOJİ VE GÜVEN KAVRAMLARI: OMBUDSMANI EKSENİNE OTURTMAK

THE CONCEPTS OF THE END OF HISTORY, IDEOLOGY AND TRUST IN FRANCIS FUKUYAMA: FITTING THE OMBUDSMAN ON THE AXIS

Kadir Caner DOĞAN

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3476-8865

Öz

Francis Fukuyama, özellikle akademik literatürde geliştirmiş olduğu tarihin sonu tezi ile tanınmaktadır. Fukuyama'ya göre tarihin sonu, liberal demokrasinin yirminci yüzyılın sonlarında diğer ideolojilere ve hükümet etme sistemlerine üstün gelmesi ile açıklanmaktadır. Fukuyama, liberal demokrasiyi sosyal, siyasi ve ekonomik kalkınmanın temel mantığı olarak görmektedir. Buna göre artık modern devletler, liberal demokrasi ile örgütlenerek, hem içerde hem de dışarda eşitlik, özgürlük ve kalkınmaya dayalı bir sistem kuracaklardır. Liyakat üzerine şekillenecek olan modern bürokratik devlet sistemleri, toplumda ahlakın, adaletin ve huzurun kaynağı haline geleceklerdir. Liberal demokrasi, insanlığın gelecek projeksiyonudur. Liberal demokrasi ile ombudsmanlar, etiğe, eşitliğe, müzakereye ve özgürlüğe yaptıkları katkılar ile toplumların huzura, esenliğe ve kalkınmaya ulaşmasında belirleyici olacaklardır. Fukuyama'ya göre gelecek liberal demokrasidir ve bu bağlamda ombudsmanların özünde taşıdığı değerler ile küresel arenada hukukun güçlenmesinde ve anarşinin yok olmasında büyük düzeyde ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmada, bir liberal demokrasi projesi olduğu düşünülen ombudsman ile Fukuyama'nın temel tezleri analiz edilerek ombudsmanın eksenine oturtulması amaçlanmaktadır. Çünkü ombudsmanın özünde taşıdığı değerlerin, yukarıda bahsedilen adalet, liyakat ve huzur noktasında liberal demokrasinin önemli bir değeri ve kurumu olduğu düşünülmektedir. Ombudsman, özü itibarıyla arabulucu, etik kaidelere bağlı ve adalet olgusunu dikkate alan bir yapı ve işlevsel niteliklere sahiptir. Bunun için bilimsel bir yöntem çerçevesinde konuların açıklanması hedeflenmektedir. Çalışmanın yöntemi de, nitel analize dayalı literatür taramasıdır.

Anahtar Kelimeler: Fukuyama, Tarihin Sonu, İdeoloji, Ombudsman, Eksen

Abstract

Francis Fukuyama is known especially in the academic literature for his end of history thesis. According to Fukuyama, the end of history is explained by the triumph of liberal democracy over other ideologies and systems of government in the late twentieth century. Fukuyama sees liberal democracy as the basic logic of social, political and economic development. Accordingly, modern states will now organize with liberal democracy and establish a system based on equality, freedom and development both at home and abroad. Modern bureaucratic state systems, which will be shaped on merit, will become the source of morality, justice and peace in society. Liberal democracy is the future projection of humanity. Liberal democracy and ombudsmen, with their contributions to ethics, equality, negotiation and freedom, will be decisive in the achievement of peace, well-being and development of societies. According to Fukuyama, the future is liberal democracy, and in this context, there is a great relationship between the core values of ombudsmen and the strengthening of law in the global arena and the disappearance of anarchy. In this study, it is aimed to put the ombudsman on the axis of the ombudsman by analyzing the basic theses of the ombudsman, which is thought to be a liberal democracy project, and Fukuyama. Because the core values of the ombudsman are considered to be an important value and institution of liberal democracy in terms of justice, merit and peace mentioned above. Ombudsman has a structure and functional qualities that are mediator in essence, adhere to ethical rules and take into account the phenomenon of justice. For this, it is aimed to explain the subjects within the framework of a scientific method. The method of the study is a literature review based on qualitative analysis.

Keywords: Fukuyama, The End of History, Ideology, Ombudsman, Axis

Giriş

Liberal demokrasi, Batı Avrupa'da gelişip yayılan bir ideoloji ya da siyasal sistem olarak yirminci yüzyılda komünist rejimin çökmesi ile dünyada rakipsiz kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri-ABD başta olmak üzere liberal demokrasi ile örgütlenmiş devletler açısından bu durum, küresel sistemde kapitalizmin ve uluslararası ticaretin hüküm sürmesi anlamına gelmektedir. Diğer farklı toplumsal ve siyasal görüşlere bağlı olan ideolojiler farklı noktalardan başarısızlığa uğramıştır. Buna karşın liberal demokrasi, hızla dünyada kabul görmeye devam etmektedir. Dünyanın tüm farklı kıtalarında ve bölgelerinde kapitalizm ve ona dayalı liberal demokrasi anlayışı başat ekonomik, kültürel ve siyasi örgütlenme biçimi ve sistemi haline almıştır.

Bu çalışmanın ana öznesini oluşturan Japon asıllı Amerikalı bir bilim adamı olan Francis Fukuyama da liberal demokrasi üzerine geliştirmiş olduğu tarihin sonu tezleri ile ün kazanmıştır. Fukuyama, tarihin sonu ile liberal demokrasinin yirminci yüzyıldaki zaferini açıklamaktadır. Fukuyama'ya göre insanlık tarihi liberal demokrasinin tek toplumsal ve siyasal sistem haline gelmesiyle sona gelmiştir. Dünya bundan sonra küresel manada Anglo-Sakson esaslara dayalı liberal düzeni yaşayacaktır. Ancak toplumlar kendi kültürlerine göre buna uyum sağlayacaklardır. Nitekim küresel sistem üzerinde çok farklı medeniyetlere ve kültürlere dayalı toplumlar vardır. Ancak liberal demokrasi, insanlığın ortak akli olarak bu kültürlerin kendi değer ve olgularıyla bütünleşerek dünya sistemine katkı sunacaktır. Nitekim Fukuyama, liberal demokrasi ile geleceğin toplumlarında adalet, liyakat ve güven üzerine kurulu bir tasarım oluşturmaktadır. Geleceğin toplumları, insanlığın son nihai aşaması olarak özüne kavuşmuş ve elde ettiği kazanımları daha da ileri götürecek bir pozisyonda beklemektedir.

Çalışma açısından analiz yapılan diğer kavram ise ombudsmandır. Bu çalışmada, ombudsmanın teorik gelişimi, yöntemsel yükselmesi ve dünya devletlerinde kabul edilmesi noktasında Fukuyama'nın tarihin sonu tezlerinin karşılıklı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Dünyada tarihsel olarak on sekizinci yüzyılda İsveç'te ortaya çıkan ombudsman, küresel düzeyde olmak üzere özellikle yirminci yüzyılda bazı dinamiklere bağlı olarak günden güne yayılmıştır. Bir devlette siyasal bir organizasyon olarak vatandaşlardan kamu yönetimine yönelik kötü yönetim ve insan hakları şikayetlerini alan ve bunları belirli kurallar çerçevesinde çözen bir mekanizmadır. Siyasal ve demokratik bir yapı olarak ombudsman, temsil, katılım ve meşruiyet gibi kavramlarla yakından bağlantılıdır. Çalışmanın temel hipotezi, Fukuyama'nın tarihin sonu tezleri ile bazı açılardan ombudsmanın eksenine oturtulmasının mümkün olduğudur. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırmaya dayalı literatür taramasıdır.

Bu çalışmanın dört ana bölümden meydana getirilmesi planlanmaktadır. Birinci bölümde, Fukuyama'nın hayatı ve bazı eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Fukuyama'nın tarihin sonu tezleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Fukuyama'nın ideoloji ve güven kavramlarına bakışı değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde de bir liberal demokrasi projesi olarak ombudsman hipotezler yardımı ile ifade edilmiştir.

1. Francis Fukuyama: Hayatı ve Bazı Eserleri

Japon asıllı Amerikalı sosyal analizci ve siyasi yorumcu olan Yoshihiro Francis Fukuyama, 1952 tarihinde ABD'nin Chicago kentinde doğmuştur (Griffiths, 1999: 69). Rand Corporation'a danışman olarak katılmadan önce, ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Komitesi üyesi olarak görev yaptı. Cumhuriyetçi olarak nitelendirilebilecek olan Fukuyama, National Interest dergisinde yayınlanan "Tarihin Sonu mu?" (The End of History?-1989) başlıklı makalesiyle dünya çapında ün kazandı. Daha sonra bu makaleyi geliştirdi ve "Tarihin Sonu ve Son İnsan" adlı kitabını yazdı. Bu eserlerinde düşünce tarihinin liberal demokrasinin "son insancıl hükümet" tipi olarak kabul edilmesiyle sona erdiğini iddia etmiştir. Fukuyama,

"Güven" (Trust-1996) ve "Büyük Dönüşüm" (The Great Disruption-1999) adlı kitaplarında, çelişkili kapitalist gelişme türlerine işaret ederek ekonomik gelişme ile sosyal uyum arasındaki ilişkiyi tartıştı. "Siyasal Düzenin Kökenleri" (2011) adlı çalışmasında, farklı toplumların bugünkü siyasi düzenlerine ulaşmada izledikleri farklı yönleri inceledi (Heywood, 2022: 714).

2. Francis Fukuyama'da Tarihin Sonu

Akademik literatürde ya da siyaset felsefesi tartışmalarında tarihin sonu ilgili entelektüel bulgular, Hegel ve Marx başta olmak üzere birçok geçmiş dönem filozoflarında bulunmaktadır (Kıçmari, 2018: 43). Fukuyama'ya göre, belirli bir tarih anlayışının sona erdiğini ilan eden Hegel ve Marx, gerçekten temel sayılabilecek sorunların çözüldüğü için temel ilke ve kurumlarda daha fazla ilerleme kaydedilemeyeceğini savundular. Hegel'e göre bu çözümün cisimleşmiş biçimi Prusya devleti, Marx'a göre ise komünizm ya da işçi sınıfının egemenliğidir. Fukuyama'ya göre ise bu ideal, artık ilerlemenin mümkün olmadığı liberal demokratik devlettir (Sarı, 2010: 67; Callinicos vd., 2021: 17). Fukuyama'ya göre Hegel'deki köle-efendi diyalektiği, "kabul mücadelesi"ni en iyi tanımlayan çelişkidir. Fukuyama'ya göre Hegel'deki köle-efendi diyalektiği Fransız ve Amerikan Devrimleri ile birlikte ortadan kalktı. Fukuyama'ya göre şimdiden tüm demokratik devrimler efendi ile köle arasındaki farkı ortadan kaldırmaya hizmet etmiştir. Bu devrimlerin sonunda efendiler köleye, köleler de efendiye dönüşmüş, öyle ki efendi-köle ilişkisindeki eşitsiz kabullenme yerini karşılıklı kabule bırakmıştır (Bayar Bravo, 2005: 128). Bu çerçevede "*efendi, biyolojik doğasını biyolojik olmayan bir amaç, kabul görme uğruna aştığı için, bir bakıma uşaktan daha insanidir. Hayatını ortaya koyarak özgür olduğunu kanıtlamaktadır. Buna karşılık uşak, efendiye teslim olduğu için bir nesneden, bir araçtan ibarettir. Tam da bu nedenle uşak değişim talep eder. Ölüm korkusuyla yitirdiği insanlığı çalışma ile yeniden kazanır, bir tür çalışma ahlakı geliştirir. Modern doğa bilimi, zaten ihtiyaçları olan her şeye sahip aylak efendilerin değil, çalışmaya zorlanan ve durumlarından hoşnut olmayan uşakların ürünüdür. Uşak bilim ve teknoloji aracılığıyla doğayı ve yalnızca içine doğduğu fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirebileceğini keşfeder. Efendi doğal varlığını aştı ve böylece daha özgür ve daha hakiki insan olduğunu kanıtladı. Ama tarih, efendi ve onun mücadelesi tarafından değil, uşak ve onun çalışması tarafından ilerletildi*" (Fukuyama, 2015).

Fukuyama, evrensel tarih teorisini ve tarihin sonu tezini, birçok düşünce tarihi filozofunun teorik sistemlerinin belirli bileşenlerinin senteziyle kurar. Temelleri Hegel ve onun Kojeveci yorumuna dayanan model, modern toplumun büyük eleştirmenleri Lewis, Platon ve hatta Marx ve Nietzsche'nin teorileri ile Hobbes ve Locke gibi Anglo-Sakson liberalizminin temsilcileri üzerinde yükseliyor (Hamilton, 1993: 166). Platon'un psikoloji kuramını Hegelci bir tarzda geliştirdikten sonra, Hegel ve Kojeve'den tarihin diyalektik olarak bir amaca doğru ilerlediği görüşünü alır ve bu mekanizmanın liberal demokrasiye yol açacağını gösterir. Marx'ın üretici güçlerin gelişimine yönelik tarihsel yaklaşımını, teorisinin ana unsuru olan sınıf mücadelesinden soyutlayarak teknik bir boyuta indirger ve tarihin hareketinin ikinci mekanizması (modern doğal dünya mekanizması) olarak tanımlar. Nietzsche'nin eşitsiz kabulü öven ve modern toplumu bu temelde eleştiren insan doğası yaklaşımını benimseyerek, kapitalizmin insan doğasına aykırı olmadığını gösterir (Turan, 2015: 488).

Hegel, tarihi rasyonel özgürlüğün kendisini nesnelleştirerek ifade ettiği bir alan olarak kavramaktadır (Kervegan, 2011: 109). Bu doğrultuda, Kant'tan sonraki nesil için hem felsefi hem de tarihin ampirik gerçeklerinin kapsamlı bilgisine dayalı olarak ciddiye alınabilecek evrensel bir tarih projesini tanımlama onuru Kant'ın büyük takipçisi Georg Friedrich Wilhelm Hegel'e aitti. Nitekim Hegel'e göre insan özgürlüğü, liberal demokrasi dediğimiz modern anayasal devlette ifadesini bulmuştur. İnsanlığın evrensel tarihi, insanın mutlak zihne yükselişi ve bu aklın kendisini liberal özyönetimde ifade etmesi fikridir (Fukuyama, 2015: 94-95). Modern tarihselciliğin kaynağı olarak da görülen (Popper, 2013: 343) Hegel tarihi, insanın

sürekli aklın ve özgürlüğün daha üst basamaklarına yükselmesi olarak tanımlar ve insan kendisi hakkındaki mutlak bilince eriştiğinde ilerleme mantıksal sonuca ulaşır (Fukuyama, 2015: 99-100). Hegel, toplumları özgürlük bilinci açısından Doğulu, Yunanlı, Romalı ve Hıristiyan-Germen olarak derecelendirmiş ve bu sıralamada ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir. Doğu’da bir kişi, Yunan ve Roma dünyasında birkaç kişi özgürken, Hıristiyan-Germen dünyasında herkes özgürdür (Şahin Ceylan, 2006: 240). Hegel, doğal olarak bu felsefe yapma yöntemini ve tarihselci düşünme anlayışını kendinden önceki filozoflardan esinlenerek meydana getirmiştir (Cottingham, 2018: 119). Nitekim Hegel’in de kendinden önceki Antik Yunan felsefesi ve Orta Çağ felsefesinden izler taşıdığı söylenebilir.

Fukuyama’nın “Tarihin Sonu mu?” adlı makalesi, Doğu Bloku’nun dağılmasından hemen önce, modern tarihin en kritik dönemlerinden birinin aşıldığı, yirminci yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran soğuk savaş sürecinin sona erdiği bir dönemde yayımlanmıştır (Turan, 2015: 487). Bir diğer yönüyle “Tarihin Sonu mu?” tezi, günümüz dünyasında hakim olan ekonomik ve siyasi güç dengelerini göz önünde bulundurarak, liberal demokrasinin amaçlanması gereken tek anlaşılır hedef olduğuna inanan, insanlığın geleceği konusunda iyimser, tarih anlayışının sonunun geldiği fikrini ortaya koymaktadır (Turanlı, 2020: 184). Bu bakımdan Fukuyama’ya göre tarihin sonu, ilerleyen dönemlerde doğumların, ölümlerin, devrimlerin, teknolojinin vb. gelişmelerin olmayacağı anlamına gelmiyor. Sadece bundan sonra insanlık, liberal demokrasi ile bunun kültürel yapısına ulaşmıştır denilmektedir (Goodlad ve Sartori, 2013: 591). Bu noktada Fukuyama şöyle söylemektedir (2015: 85):

“Tüm zamanların ve tüm halkların deneyimlerini kapsayan evrensel bir insanlık tarihi olup olmadığı yeni bir soru değildir. Ancak son gelişmeler bizi bu soruyu bir kez daha gündeme getirmeye zorluyor. Yazarlar, evrensel bir tarih yazmaya yönelik tüm ciddi ve sistematik deneylerde, özgürlüğün gelişimini her zaman tarihin ana teması olarak almışlardır. Buna göre, tarihsel olayların kör bir ardışıklığı değil, insanların adil bir siyasi toplumsal düzenin özüne ilişkin görüşlerinin geliştiği ve ifade bulduğu anlamlı bir bütündür. Bugün, mevcut düzenimizden temelde farklı başka bir dünyanın hayal edilemeyeceği ve mevcut düzenimizde radikal iyileştirmelerin düşünülemez görüldüğü bir noktaya ulaştıysak, o zaman tarihin sona ermiş olma olasılığını göz önünde bulundurmalıyız”.

Fukuyama, tarihin sonu tezi ile ilgili argümanlarını şu şekilde sıralamaktadır (Bertram ve Chitty, 2006: 10-11):

- Birinci olarak, liberalizm dışında hiçbir sisteme entelektüellerin destek olmadığını ve önemli herhangi bir toplumsal hareketin içerisinde böylesi bir alternatifin bulunmadığını söylemektedir. Akla gelebilecek aksi yöndeki örnekler içerisinde İslami köktencilik, liberalizm için ciddi bir tehdit oluşturmadığı, milliyetçiliği ise bir alternatifin sahip olması gereken özelliklerinden yoksun olduğu gerekçeleriyle dikkate almaz.
- İkinci olarak, toplumdaki farklı sınıfların, kısmen toplumsal sınıflara tekabül eden ideolojilerin ekonomik motivasyonu etkilemesi nedeniyle kendi üyelerine maddi refah üretme ve güvenlik sağlama konusunda öyle ya da böyle başarı sağlamış olduklarını ileri sürer. Bu konuda liberalizm, bütün rakiplerini yenmiştir. Liberalizm, maddi zenginlik yaratır.
- Üçüncü olarak, insanların tek arzusu, maddi ihtiyaçların karşılanması değil, ayrıca diğer insanlar tarafında “kabul görme” gereksinimi olduğudur. Fukuyama, yirminci yüzyılın bir Hegel yorumcusu olan Alexandre Kojeve’ye atıfta bulunarak, toplumsal sistemlerin ortaya çıkışına ve yok oluşuna yalnızca fiziksel refah mücadelesinin değil, ayrıca sözü edilen kabul görme eyleminin de neden olduğunu söyler. Liberal toplum sayesinde bütün insanların kamu görme konusunda uzlaşıp ona erişilebileceği noktaya gelinmiştir.

Fukuyama'ya göre tarihin sonu, aynı sosyo-politik sistemin tüm dünyada uygulanması değil, ideolojik mücadelenin sona ermesi, birden fazla ideolojinin ve meşruiyet ilkesine sahip birden fazla sistemin yokluğudur. Liberalizm, özgürlüğü en çok destekleyen sosyal politik sistem olarak, uzun vadede tüm dünyaya hakim olacak, diğer politik sistemlerin aksine, insan yönetiminin nihai biçimi olduğu için yerini daha iyi veya daha yüksek sistemler almayacaktır (Turan, 2015: 495). Fukuyama liberalizm ile liberal demokratik kapitalizmi ifade eder. Kabaca, serbest piyasa ekonomisi, bireysel haklar ve parlamenter demokrasidir bunlar. Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin liberalizmi kurmaya başladığı ilk andan itibaren liberalizm, seleflerinin iddialarını veya ortaçağ teokrasisi ve faşizmi gibi diğer seçenekleri başarılı bir şekilde çürütmüştür (Kabadayı, 2007: 108). Fukuyama, liberal demokrasinin tarihin sonu olduğunu söylerken, dünyada hala bazı eşitsizliklerin olduğu ve herkesin eşit derecede tatmin olmadığı gerçeğini reddetmiyor. Ancak ona göre işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar liberal demokrasilerin eksiklikleri veya kusurları değildir. Tüm liberal toplumlar zaten eşitsizliğin nedenlerini ortadan kaldırmaya çalışıyor. Diğer rejimlere bakıldığında daha ciddi toplumsal düzensizlik ve eşitsizlik görülmektedir. Diğer bir deyişle, Fukuyama'nın yaklaşımıyla liberalizm eşitsizliğe neden olmaz, aksine ortadan kaldırmaya çalışır (Şahin Ceylan, 2006: 237; Yitian vd., 2012).

3. Francis Fukuyama'da İdeoloji ve Güven

Liberalizm ve demokrasi, birbirine yakın olmakla birlikte aynı zamanda uzaktır (Fukuyama, 2015: 76). Liberalizm, belirli kişi hak ve özgürlüklerinin devletin müdahalesinden korunması; demokrasi, halkın çok partili sistemde gizli, genel ve eşit seçimlerle hükümeti belirlemesi ve bu yolla siyasi gücü paylaşması demektir. Ancak, yönetenlerin halk tarafından seçilmesi, demokratik bir siyasi sistemin tanımlanması için yeterli değildir; iktidardakiler yetkilerini kişisel özgürlüklere, insan haklarına ve çoğulculuk ilkesine zarar vermeyecek şekilde kullanmalıdır. Devletin sınırlarını belirleyen ve yönetimdekilerin faaliyetlerini sınırlayan olgu, kişi hak ve özgürlükleridir (Şahin Ceylan, 2006: 235-236). Bu bağlamda, siyasi ve ekonomik boyutlara sahip liberalizm, demokrasi sayesinde hem geniş kavram ve ilkelerle ifade edilirken, hem de sınırlanabilmektedir. Aynı şekilde demokrasi de liberalizm ile bütünleştiği noktalardan ziyade ayrılma noktasına da gelmektedir. Liberalizm ve demokrasinin bütünleşmesi, liberal demokrasi olarak adlandırılmakta ve Batı Avrupa'da Aydınlanma mirası üzerine şekillenmektedir. Nitekim sınırlı devlet, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü gibi siyasi liberalizme yönelik kavramlar, bir toplumda demokrasinin kurumsallaşması için de gereklidir. Liberal devletler, çağlar boyunca toplumlarında katılım, temsil ve meşruiyet düzeylerini artırarak demokrasiyi güçlendirmeye çaba göstermektedirler.

Liberal demokrasi, hükümetin olağan biçimi olarak yirmi birinci yüzyılın başında makul siyasi manzaranın bir parçası haline geldi. Siyasi sistemlerdeki bu değişikliğin temelinde büyük toplumsal dönüşüm de vardı. Demokrasiye geçiş, dünya genelinde önceden pasif olan milyonlarca bireyin örgütlenerek toplumlarındaki siyasa hayata katılım göstermesi ile gerçekleşti (Fukuyama, 2016: 17). Nitekim 2000'li yıllardan itibaren insanlık tek bir siyasi modelle, otoriter yönetim sistemi ve merkezi plan ekonomisinin ikili krizi nedeniyle evrensellik iddiasında olan liberal demokrasi ile karşı karşıyadır. Bu sistem; özgürlük doktrinini ve halk egemenliğini içerir (Fukuyama, 2015: 76). Monarşi ve aristokrasiden teokrasiye ve yüzyılımızın faşist ve komünist diktatörlüklerine kadar insanlık tarihinde var olmuş bir yığın hükümet biçimi arasında yirminci yüzyılın ayakta kalmayı başaran yalnızca liberal demokrasi olmuştur (Fukuyama, 2015: 79). Fukuyama'nın bu iddiaları, 1950'lerde Amerikan düşünürlerinin başlatmış olduğu "ideolojinin sonu" tartışmalarının bir türevi olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada öne çıkan isimlerden biri Daniel Bell'dir (Sim, 2000: 17).

Dünyaya çepeçevre bakıldığında, sosyo-ekonomik modernleşmenin ilerlemesi ile demokratikleşme arasında karşılıklı bir bağlantılı olduğu görülmektedir (Fukuyama, 2015:

155). Aslında çağdaş dünyada tüm ekonomik faaliyetler bireyler tarafından değil, yüksek düzeyde toplumsal işbirliği gerektiren kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Mülkiyet hakları, sözleşmeler ve ticaret kanunları, modern pazar odaklı bir ekonomik sistem yaratmada vazgeçilmez kurumlardır. Ancak bu tür kurumlar sosyal sermaye ve güven ile bütünleştirilirse işlem maliyetlerini ciddi anlamda ekonomik hale getirmek mümkündür. Güven, ortak ahlaki normlara veya değerlere dayanan eski toplulukların ürünüdür (Fukuyama, 1998: 297). Fukuyama, dünyada sosyalist hareketlerin güçlenmesi üzerine verdiği beyanatlarda belli bir geri adım hamlesi içindedir ve son kitabı “Kimlik” dahil olmak üzere hem “Güven”, hem de “Büyük Çözülme” kitaplarında işlerin hiç de yolunda gitmediğini vurgulayarak daha neo-muhafazakar bir çizgiye yerleşmiştir. Tabii ki bu durum, Fukuyama’nın genel görüş perspektifinden ayrı düşünülemez. Diğer yandan, Fukuyama’nın sık sık atıfta bulunduğu Kojeve’nin tarihin sonu ile kastettiği şey, aklın egemenliği altında evrensel ve homojen bir devletin kurulduğu, sanat ve felsefe yapma imkânının kısıtlanmadığı felsefi bir gereklilik ve politik tamamlanmadır. Bu donanımı sağlayacak olan liberal devlet ve liberal demokrasidir (Şahin Ceylan, 2006: 242). Dolayısıyla Fukuyama’ya göre liberal demokrasiler güven çerçevesinde örgütlenerek bireylerin devletlerde tam anlamıyla özgürlüğe kavuşmalarında bir bütünleyici faktör olarak görmektedir. Nitekim eşitlik, özgürlük ve güven olguları ile inşa edilmiş devletlerde insanlar geleceklerinden emin bir biçimde plan ve hedeflerini gerçekleştirmenin yollarını arayacaktır. Bu noktada liberal devletlerin etik kaidelere bağlı olarak sosyal politika hedeflerini de sağlamaları toplumları için bir gerekliliktir. Diğer yandan demokrasinin güçlenmesi açısından da liberal ve sosyal politikalar arasında denge sağlanmalıdır.

4. Liberal Demokrasi Projesi Olarak Ombudsman: Dört Hipotez

Ombudsman, vatandaşlardan kamu yönetimine yönelik hak ihlallerine ilişkin şikayetleri alan ve bunları belirli prosedürler çerçevesinde soruşturan kamu kurum ve kuruluşlarının denetim ve gözetim mekanizmasıdır (Doğan ve Uğur, 2018: 180). Ombudsman, dünyada parlamentolara bağlı olarak çalışan siyasi bir yapıdır. Demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasında rolleri bulunmaktadır (Özden, 2010). Bir devlette ombudsman, vatandaşın şikayet yolunu kullanarak siyasete katılmasında, devlet ve vatandaş arasında güven köprüsünün kurulmasında ve devletin topluma karşı sosyal sorumluluk bilincinin artmasında rollere sahiptir. Bu özellikleri ile ombudsman, bir devlette katılım, meşruiyet ve temsil gibi liberal demokrasi değerlerinin güçlendirilmesinde odak noktasına sahiptir. Nitekim ombudsman, kamusal bir yapı olarak devletlerde vatandaşların siyasi bir özne karakteri kazanmasında belirleyici role sahiptir (Parlak ve Doğan, 2016: 21). Sosyal bilimlerde ve kamu yönetimi özelinde büyük bir teorik zemin özelliği gösteren ombudsman, siyaset felsefesindeki birçok önemli kavramla ilişkilidir ve bunların tarihsel bilimsel gelişim evreleriyle bağlantılıdır. Aynı zamanda ombudsman, Aydınlanma ile ortaya çıkan modern bilim oluşturma sürecinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Nitekim ombudsmanın aşağıda da ifade edildiği üzere İsveç’te bir Anglo-Sakson coğrafyada ortaya çıkması tesadüf değildir. Bunun aksine bilimsel yöntemle izah edilecek bir içeriğe sahiptir. Ombudsman, günümüzde neredeyse tüm dünya devletlerinde uygulanmaktadır. Bu ise insanlığın ortak aklı olarak bir kavrama, teoriye ve kurumsal yapıya canlılık kazandırmaktadır ve akademik ilgiyi yoğunlaştırmaktadır.

Ombudsman, yukarıda da sözü edilen demokrasi, katılım ve temsil gibi kavramlarla olan yakın bağı, daha sonrasında belirli büyük sosyal bilim dalları ile yani önemli disiplinlerle açıklanabilen yöntembilimsel ve teorik bir dizayna bağlı olması ve insanlığın ortak aklı olan bir düşünce ve yapı olarak ele alındığında; “net bir eksene oturtulması” gereken çağdaş bir sosyal bilimler/kamu yönetimi kavramıdır. Çalışmanın bu kısmında, çalışmanın ana öznesini oluşturan Fukuyama’nın temel görüşlerinden de destek alınarak, ombudsmanın yöntembilimsel ve teorik analizi ile eksenine oturtulması gerçekleştirilecektir.

Ombudsman, bir liberal demokrasi projesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu çalışmada analizi yapılan Fukuyama'nın temel tezleri ile ombudsmanın dünyada gelişimi, kabul edilebilirliği ve geleceği açısından büyük bağlantı olduğu düşünülmektedir. Aşağıda bu bağlantının açıklanmasına dönük olarak dört hipotez ortaya atılacak ve bilimsel alt yapısı açıklanacaktır. Söz konusu hipotezler şunlardır:

- Ombudsman, Anglo-Sakson icadıdır,
- Ombudsmanın modern (doğa) bilim yöntemi ile büyük bağlantısı vardır,
- Ombudsman, yirminci yüzyılda sağ (liberal) ve sol (Marksist) literatürü bütünleştirmektedir,
- Ombudsman, Fukuyama'nın tarihin sonu tezi ile eksenine oturmaktadır.

4.1. Ombudsman, Anglo-Sakson İcadıdır

Fukuyama, siyasal kültürlerin gelişimi ve siyasal kurumların meydana getirilmesi üzerine gerçekleştirmiş olduğu akademik çalışmalarında siyasal gelişimin göstergeleri olarak hareketli bir ekonomik ortam, hukukun varlığı ve korunması gibi dinamiklerden söz etmektedir.

Buna göre siyasal gelişim, siyasal kurumlarda zaman içerisinde değişir (Fukuyama, 2018: 27). Başarılı bir liberal demokrasiye ulaşılmış sistemlerde olması gereken kurumlar; devlet, hukukun üstünlüğü ve hesap sorulabilir hükümettir (Fukuyama, 2016: 29). Bu üç siyasal kuruma sahip olan Batı toplumları, canlı kapitalist ekonomiler geliştirmiş ve bunlara uyarak küresel bir hakimiyet elde etmişlerdir (Fukuyama, 2016: 452). Bu üç kurumun bir toplumda gelişmesi ahlaki bir gerekliliktir, kamu yönetimleri bütün toplumun menfaati için çaba göstermelidir ve bütün insan toplumları için bunun evrensel olduğu kabul edilebilir (Fukuyama, 2018: 40).

Avrupa toplumu, tarihin çok erken dönemlerinde bireyciydi. Avrupa, karmaşık akrabalık düzeninden çıkışın siyasiden önce toplumsal ve kültürel olması açısından sıra dışıdır. Nitekim devlet inşa süreci başlamadan önce ve Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi'nden yüzyıllar öncesinde Ortaçağ'da çok daha bireyci bir Avrupa toplumu zaten vardı (Fukuyama, 2016: 225-233). Avrupa, devlet oluşumunun ilk devlet kurucularının askeri gücü kullanma becerisinden ziyade adalet dağıtma becerisine dayanması açısından da bir istisna teşkil etmekteydi. Avrupa devletlerinin gücünün ve meşruiyetinin büyümesi, hukukun üstünlüğünün ortaya çıkması ile bir bütün oluşturdu. Avrupa'da hukukun üstünlüğü Hristiyanlıkla filizlendi. Hukukun üstünlüğü, Batı Avrupa'da Ortadoğu veya Hindistan'a göre daha fazla kurumsallaşmıştır (Fukuyama, 2016: 239-279). Avrupa'da hukuki kuruluşlar, Orta Çağ'ın sonlarına doğru, on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arası olan devletleşme patlamasından önce ortaya çıkmıştı (Fukuyama, 2018: 322). Örnek olarak İngiltere, siyasal gelişimin üç boyutunu (devlet, hukukun üstünlüğü ve hesap sorulabilir hükümet) başarıyla kurumsallaştırmıştır. İngiltere, tıpkı Fransa, İspanya, Macaristan ve Rusya gibi önce kabile, daha sonra feodal bir toplumdur. Merkezi devlet, on altıncı yüzyılın sonları ile on yedinci yüzyılın başlarında güç topladı. Bu toplumların her birinde elitler meclis çatısı altında örgütlenmiş -İngiltere'de Parlamento, Fransa'da bağımsız mahkemeler, İspanya'da Cortes, Macaristan'da Diet ve Rusya'da zemski sobor- ve modernleşme yanlısı monark destek ve meşruiyet için yüzünü elitlere dönmüştü. Fransa, İspanya ve Rusya'da bu meclisler birleşerek kralın parlamentoya hesap vermesini gerektiren bir meşruiyet düzenini merkezileşen devlete empoze etmek için devlete karşı direnebilen güçlü, kurumsallaşmış aktörlere dönüştürmeyi başaramadı. İngiltere'de ise Parlamento hem güçlü ve hem de bütünleştiriciydi. İngiliz siyasal dayanışmasının üç unsuru vardı. Bunlar; toplumdaki dayanışma, ortak hukuk-common law- ve dindir (Fukuyama, 2016: 381-383). Başarılı bir liberal demokrasi, güçlü, birleşmiş ve kendi toprakları üzerinde yasalarını icra edebilecek bir devletin yanında güçlü, kendi içinde uyumlu ve hükümeti hesap vermeye zorlayan bir toplum gerektirir. On yedinci yüzyıl İngiltere'sinde

bu denge demokrasinin işlemlerini sağlamıştır (Fukuyama, 2016: 451). Nitekim İngiltere’de önce kanun, sonra modern devlet ve en son da demokrasi gelişmiştir (Fukuyama, 2018: 450).

Bu noktada Batı Avrupa’da on yedinci yüzyılda yaşanan Aydınlanma ve Modernleşme Çağı büyük önem taşımaktadır. Aydınlanmanın düşünsel altyapısının oluşmasında Antik Yunan düşünürlerinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Aslına bakılırsa, Yunan aydınlanmasının çizgileri on sekizinci yüzyıllara benzer (Demirtaş, 2018: 124). Aydınlanma, dünya boyunca bilgi, siyaset ve kültürel anlamda hem tarihi hem de felsefi bir periyodu içerisine alan bir çabadır (Hughes, 2012: 4). Bu kültürden etkilenen modernleşme sanayileşmeyi; kentleşmeyi; yükselen okur yazarlık, eğitim, refah ve toplumsal seferberlik düzeylerini ve daha kompleks ve ayrılmış mesleki yapıları içerir (Huntington, 2021: 88). Nitekim böyle bir ortam da liberal demokrasinin üzerine yükseldiği zemini oluşturmaktadır.

Bu kültürel ortamdan etkilendiği düşünülen ombudsman da bir Anglo-Sakson icadıdır. Mayasında siyasi liberalizm vardır. Nitekim ombudsmanın temelinde taşıdığı ilkeler ile klasik ve çağdaş düzeyde siyaset felsefesi, sosyoloji, siyaset, yönetim, iktisat, tarih ve hukuk bilimlerinin belirli oluşum ve dönüşüm evreleriyle bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlantı, ombudsmanın teorik tasarımına ortam sağlamaktadır (Doğan, 2021: 5189). Bu bağlamda aşağıdaki sosyal bilimlerle ombudsmanlık teorisi arasındaki anahtar kelimeler şu şekilde sıralanabilir (Doğan, 2021: 5189):

- “Pozitivizm/İngiliz idealist felsefesi/Hermeneutik (Siyaset Felsefesi),
- Klasik sosyoloji/Amerikan sosyolojisi (Sosyoloji),
- Kurumsalcılık/Davranışcılık/Sistem teorisi (Siyaset Bilimi),
- Klasik kamu yönetimi/ Demokratik kamu yönetimi (Kamu Yönetimi),
- Klasik iktisada dayalı verimlilik/Sosyal liberalizm esaslı oydasma/Neo-liberalizme dayalı kalite (İktisat),
- Aydınlanma tarihçiliği/Alman tarih okulu/Annales okulu (Tarih),
- Pozitivist hukuk/Doğal hukuk (Hukuk)”.

Yukarıdaki bilim ve anahtar kavram eşleştirmesine göre (Doğan, 2021);

“Dolayısıyla Antik Yunan felsefesinin mirası ile Aydınlanma çerçevesinde olgunlaşan modernitede/pozitivizmde ombudsman, henüz dünyaya mal olmamış bir yapıdır. Ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra postmodernite/hermeneutik ile asıl kimliğini bulmuş ve hızla dünyada kabul görmüştür. Diğer yandan, sadece sosyoloji alanında değil, sosyal bilimlerin genelindeki paradigma değişimi, ombudsmanın yayılımı açısından yeni bir pencere açmıştır. Çünkü toplumların entelektüel alandaki kuramları ve uygulama pratikleri değişirken, ideolojik tutumları ve sistemleri de değişim göstermektedir. Ombudsman, liberal demokrasi odaklı bir proje olarak kapitalist küresel arenadaki gelişmeleri takip etmektedir ve güçlenmektedir. Ombudsmanın, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında etkili olan siyasal davranışcılık akımı ile gelişimini ve yayılımını artırdığı düşünülmektedir. Yine Amerika’da 1960’lı yıllarda etkili olan sistem teorisi ve yapısalcılık-işlevselcilik tartışmaları da ombudsmanın sosyal boyut, sistem ve katılımcılık için taşıması gereken değerleri ortaya çıkarmıştır. Yakın dönemdeki farklı siyasal ve ideolojik tartışmalar ve bunun üzerine yükselen literatür de ombudsmanın beslendiği ve gelişim sağlamak için ortam bulduğu bir aşamaya dönüşmüştür. Nitekim ombudsman, her şeyden önce bir sosyal bilim kavramı olarak kamu yönetimi ile ilişkilidir. Ancak Amerika’da 1940’lı yıllarda Waldo ile başlayan demokratik kamu yönetimi aşamasında ombudsman yayılımını arttırmıştır. Yine 1980’li yılların kamu yönetimi paradigması olan yeni kamu işletmeciliği ve 1990’lı yılların çatı kamu yönetimi teorisi olan yönetişimin gelişimi ile

ombudsmanın dünyadaki yayılımı arasında bağlantı vardır. Nitekim yeni kamu işletmeciliği ve yönetim neo-liberalizm ve yeni sağ ideolojiye bağlı teorilerdir. Ombudsmanın açıklık, hesap verebilirlik, katılımcılık, kalite ve yerinden yönetim gibi değerlerine güç katmaktadırlar. 2000’li yıllardan sonra literatürde ağırlığını artıran yeni yönetim yaklaşımları da bu süreci pekiştirmiştir. Ombudsmanın dünyada hızla yayılmasının arkasındaki siyasi ve ekonomik saikler bu şekilde açıklanabilir. Diğer taraftan neo-liberal dönemde ombudsman, açıklık, hesap verebilirlik ve etkinlik gibi kavramlarla bütünleşerek gelişim ve yayılımını sürdürmüştür. Nitekim neo-liberalizm, kamu yönetiminin küçültülmesini ve kalite esaslı bir ekonomik/siyasal atmosferin oluşmasını arzulamaktadır. Pozitivist anlamda tarihsel düşünme yöntemi olan Aydınlanma tarihçiliğinin doğuşu ile ombudsmanın ortaya çıktığı dönem kesişmektedir. Aydınlanma tarihçiliğine ya da tarih yazma geleneğine Alman Tarih Okulu’ndan ve İngiliz idealist geleneğinden büyük eleştiriler gelmiştir. Bunların neticesinde 20. Yüzyılın ilk yarısından güç kazanan Fransız kaynaklı Annales Okulu, Aydınlanma tarihçiliğini sorgulayarak, interdisipliner, büyük siyasi olaylardan ziyade küçük özel olayların tarihinin de incelenmesi gerektiğini öne sunan bir perspektif sunmuştur. Tarih yazma geleneğindeki bu sorgulama, daha sonra sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarına neden olmuştur. Bu çerçevede, ombudsman da hem akademik düzeyde hem de uygulama düzeyinde bu entelektüel mirastan yararlanarak kapsam ve uygulanabilirliğini artırmıştır. Aydınlanma dönemi pozitivist hukuk geleneği, sıklıkla çok eski dönemlerden beri var olduğu düşünülen doğal hukuk doktrini ile tamamlanmak istenmiştir. Bu çabaların özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında postmodernizm söylemi ile daha da canlılık kazandığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, ombudsman da postmodern dönemde doğal hukuk tartışmalarının ön plana çıktığı bir dönemde kabul edilebilirlik ve yaygınlaşma kapasitesini artırmıştır. Çünkü doğal hukukun özünde yine İngiliz ve Alman felsefesinin kaynakları yatmaktadır. Ombudsman da bu kaynaklardan beslenerek yayılım güç ve kapasitesini sağlamlaştırmıştır”.

Ombudsman, tarihte ilk olarak İsveç’te on sekizinci yüzyılda ortaya çıktı. Nitekim İsveç, on dokuzuncu yüzyılda devleti, hukukun üstünlüğünü ve hesap sorulabilir hükümeti sağlamıştı. Bu şekilde de dünya genelinde uygulanabilecek liberal demokrasi için bir model geliştirmişti (Fukuyama, 2016: 398). Bu doğrultuda Doğan (2022a: 1199)’a göre;

“on dokuzuncu yüzyılda İsveç’te yaşanan mutlak monarşiden meşruti parlamentarizme geçiş de Batı Avrupa’da yaşanan büyük dönüşümler ve Aydınlanma felsefesinden ayrı düşünülemez. Bu noktada ombudsmanın ilk olarak İsveç’te ortaya çıkması ve daha sonrasında anayasal bir kurum haline gelmesi rastlantı değildir. Batı Avrupa’da kültürün, yapının ve ekonominin temeli olan siyasi liberalizm, ombudsmanın mayasında bulunmaktadır. Ombudsman, özellikle Batı Avrupa kaynaklı olmak üzere günümüzde dünyanın rejim fark etmeksizin tüm kıtalarına ve devletlerine yayılmıştır. Dünyada demokrasinin ve kapitalist sistemin hakim gücü, liberal demokrasi projesi olarak ombudsmanı da kurumsallaştırmış ve güçlendirmiştir”.

4.2. Ombudsmanın Modern (Doğa) Bilim Yöntemi İle Büyük Bağlantısı Vardır

Modern doğa biliminin yükselişiyle, yani Descartes, Bacon ve Spinoza gibi kişilerin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bilimsel yöntemi keşfetmesiyle bilimsel bilgi ile tarihsel süreç arasındaki ilişkide niteliksel bir sıçrama meydana geldi. Modern doğa biliminin başlayan sürekli ve ilerici gelişmesi, sonraki tarihsel gelişmenin birçok yanını açıklayan, amaca yönelik bir mekanizma oluşturdu (Fukuyama, 2015: 110). Nitekim Batı Avrupa’da Aydınlanma ve modernite esaslı bilimsel gelişmeler, sosyal bilimlerin alanında yeni bilimsel düşünme yöntemlerini veya metodolojilerini meydana getirmiştir. Ombudsman da bu dönemde ortaya çıkan ve sosyal bilimlere ait bir olgu ve kavram olarak bu düşünsel ortamdan filizlenmiştir (Doğan, 2022b). Çünkü ombudsman, bu dönemin hakim bilgi üretme sürecinden meydana gelmiştir.

Ombudsman konusunda yöntembilimsel çalışmalarında Parlak ve Doğan (2021) ve Doğan (2014) kendi araştırmasında aşağıdaki tespitleri yapmışlardır:

“Sosyal bilimler, 19. yüzyılda Aydınlanma ve modernite zemini üzerine kurulmuştur. Pozitivist karakterli bu metodolojik gelişme yaklaşımı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra sorgulanmıştır. Tarih disiplini de bu dönemlerde bilimsel bir hüviyet kazanarak gelişimini sürdürmüştür. Bu noktada sosyal bilimlerle tarih disiplini arasında önemli bir ilişki vardır. Bir noktada bilgi üretebilmek ve yöntem oluşturabilmek için her şeyden önce tarihsel düşünme boyutuna sahip olmayı gerektirmektedir. Nitekim sosyal bilimlere dair bilgi üretebilmek için öncelikle tarihsel bakış tarzının ortaya konması gerekmektedir. Bu çalışmada ombudsman kavramı üzerinden liberal demokrasi, bir tarih yazma tekniği olan Annales ve sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması anlayışı ile bir ilişki kurulmak istenmektedir. Buradan kurulacak ilişki ile ombudsmanın sözü edilen tarihsel, felsefi ve sosyolojik düşünme yöntemleriyle büyük bir bağı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, bu sözü edilen ilişkiden ombudsmanın 20. yüzyılda sosyal bilimler alanındaki paradigma değişimlerinden biri olduğu öne sürülmektedir. Ombudsman, postmodern bir denetim paradigmasıdır ve asıl kimliğini yine bu dönemde bulmuştur”.

Buna göre; ombudsman, Aydınlanma’ya dayalı pozitivist karakterli bilgi üretme sürecinin ürünü olarak gelişmeye başlamış, yirminci yüzyılda ise çağdaş felsefi, sosyolojik ve siyasal tartışmaların odağında kalarak gelişimini ve yayılımını dünyada artırmıştır. Sosyal bilimlerin yirminci yüzyılda yeniden yapılanmasına bağlı olarak da postmodern bir denetim paradigması olarak nitelendirilmektedir. Yine yukarıdaki çalışmalara göre ombudsmanın asıl kimliğini bu süreçte kazandığı ve kabul edilebilirlik derecesini artırdığı söylenmektedir. Gerçekten de ombudsman, Aydınlanma’dan modern bilim yöntemindeki oluşum ile ortaya çıkmış ve yirminci yüzyılda siyaset ve bilim felsefesindeki dönüşüm ile kimliğini bularak dünyaya geniş düzeyde yayılım göstermeye başlamıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi ombudsmanın dünyaya yayılmasında birçok felsefi akımın etkisi olmuştur. Nitekim bunlardan biri olan ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan varoluşçuluk akımı, temel ilkelerinin çoğunu Kojeve aracılığıyla Hegel’den almıştır (Fukuyama, 2003: 24; Macey ve Miller, 1992: 278). Bu durum da ombudsman üzerinde Fukuyama ilişkisini veya etkisini ortaya koyabilir. Bunlara ek olarak Amerikan kaynaklı pragmatizm ve fenomenoloji gibi bilim felsefesindeki çağdaş tartışmaların, ombudsmanın bilgi teorisini etkilediği söylenebilir. Burada sözü edilen tüm felsefi akımlar, yirminci yüzyılda modern bilim yönteminin seyrini belirlerken, ombudsmanın da özellikle hermeneutik ile temel düşünme mantığı çerçevesinde ilerlediği görülmektedir. Çünkü hermeneutik, yirminci yüzyılda Aydınlanma döneminin hakim bilgi üretme mantığı olan pozitivistliğe karşı bir duruş da ortaya koymaktadır. Bu düşünme mantığının modaya uygun bir biçimde interdisipliner ve daha sonrasında birçok çağdaş felsefi, siyasal ve sosyolojik tartışmayı da ateşlediği söylenebilir (Parlak ve Doğan, 2021). Bu doğrultuda, ombudsmanın dünyada yayılımını tesadüfi değil de bu şekilde bilimsel bir jargonla izah etmek literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

4.3. Ombudsman, Yirminci Yüzyılda Sağ (Liberal) ve Sol (Marksist) Literatürü Bütünleştirmektedir

Yirminci yüzyılın ortalarından sonra görülen en önemli konulardan biri, özellikle Marksist yazının liberal demokrasinin aşırılıklarını ortadan kaldırmaya dönük akım ve yaklaşımların ortaya çıkmasıdır (Doğan, 2022b). Bunlardan biri olarak çağdaş yazında hem sağ hem de solun, siyasal ve ekonomik düzenlemelerin uygunluğunu onaylamaları göz önüne alınarak “ideolojinin bittiği” tezleri ileri sürülmüştür (Ball ve Peters, 2007: 225). Nitekim liberalizm esnek bir ideoloji olarak diğer modern siyasal ideolojileri etkilemektedir. Hatta bazen de onları belli bir doğrultuda yönlendirebilmektedir. Bu nokta da bilimsel yöntemin

oluşturulmasında belirleyici bir ideoloji özelliği göstermektedir (Öztürk, 2010). Bu konu tam da Fukuyama'nın tarihin sonu kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir hale gelmektedir. Bir nevi Fukuyama'nın çabası da sağ ve sol literatürü harmanlayarak, Anglo-Sakson kapitalizmi çerçevesinde Marksist yazın ile uyum sağlamaktır. Çünkü insanlığın geleceği bir bütündür, geleceğin evrensel tarihinde geçmiş dönemdeki ideolojilerin, bilgi kuramının ve tecrübelerin bir noktada eritilmesi gerekmektedir. İnsanlığın eşitliği ve özgürlüğü kadar sosyal ahlak boyutu da çok önem taşımaktadır.

Ombudsmanın sağ ve sol literatürü bütünleştirdiğini ileri sürdüğü ve yapısalcılık ile de bunları değerlendirdiği çalışmasında Doğan (2022b) aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır:

“Özetlemek gerekirse ombudsman, Batı Avrupa'da 18. yüzyılda İsveç'te ortaya çıkan bir kamu kurumudur. İsveç'te 100 yıllık uygulamanın ardından özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada büyük gelişme gösterdi. Bu çalışmada ombudsman ile sosyolojik düşünme yöntemlerinden biri olan yapısalcılık arasında bağlantı kurulmak istenmektedir. Gerçekten de, ombudsman Batı Avrupa'da Aydınlanma ve İsveç'te parlamenter demokrasi yolunda önemli bir reform olarak görülebilir. Bunlardan biri olan yapısalcılık, kökleri Antik Yunan siyasi iklimine kadar uzanan derin köklere sahip olsa da özellikle 20. yüzyılda belirgin bir kalıba giren tartışmalardan oluşmaktadır. Yapısalcılık, çok çeşitli tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Derin bir düşünsel alandan ve sağ-sol literatürden beslenir. Burada liberalizm ve cumhuriyetçilik gibi farklı ekollerden beslenen düşünce yöntemleri yapısalcılıkla belli bir çatı altında açıklanabilir. Demokrasi, katılım, etik, sorumluluk ve siyaset gibi alanlardaki bu çok kapsamlı tartışmalardan derin çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu çalışmada ombudsmanlığın yapısalcılık tartışmasından etkilendiği ve bu alanın ombudsmanlığa sağ ve sol literatürden katkı sağladığı düşünülmektedir. Çünkü ombudsmanlık, liberal bir demokrasi projesi olmasının yanı sıra ilkeleri ön plana çıkaran bir sosyal politika aracıdır. Örneğin etik ve sosyal sorumluluk gibi. Burada hem modern yapısalcıların hem de post-yapısalcıların ombudsmanın bu yönlerine değer kattığı tartışılmaktadır”.

Bu kapsamda, Fukuyama'nın liberal demokrasinin (özgürlük ve eşitlik) bir yüzü olarak güvenlik kavramına odaklanması, ombudsman açısından da sağ ve sol literatürün bütünleşmesiyle karşılanmaktadır. Bu konu da Fukuyama'nın görüşlerinin ombudsmanın gelişimi ve belirli yöneme oturması açısından önemli olduğu söylenebilir. Nitekim ombudsman liberalizmle bütünleştiği gibi ayrıca bir sosyal adalet ve politika kurumudur. Ombudsmanın toplumda etik sorumluluğu yüksektir. Nitekim ombudsmanın bir yüzü de etikdir (Doğan ve İnankul, 2015). Çünkü bir devlette kamu yöneticilerinin doğru ve dürüst şekilde kamu hizmetlerini sunmaları ve bu konuda ombudsmanın yönlendirici olması, sorunları çözmesi ahlak ve etik ile düzeltilebilecek konulardır. Aslında etik ve ahlak konusu, siyasal sistemlerin ve toplumsal yapıların direğidir. Bu bağlamda, ombudsmanın toplumlarda tüm boyutlarıyla ahlaka ve etiğe olan büyük katkısı, kalkınmış ve refaha ulaşmış ahlaklı toplumların ortaya çıkması için gerekli görülmektedir.

4.4. Ombudsman, Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi İle Eksenine Oturmaktadır

Liberalizm, modern çağın hakim ideolojisi sayılabilir (Gencer, 2013: 245). Liberalizm, 1990'lı yılların sonunda soğuk savaşın bitmesi ile (Sönmezoğlu vd., 2015: 55) rakibi Marksizm'in çöküşünün de yardımıyla, ama aynı zamanda kendini yeniden icat etme ve karşıt geleneklerden kilit unsurları dahil etme konusundaki kendi virtüözlüğünün de yardımıyla, rakiplerini özümseme konusunda neredeyse eşi benzeri görülmemiş bir kapasite göstermiştir (Dryzek, vd., 2006: 23). Liberal demokrasiyi savunan düşünürlere göre Batı Avrupa'nın kapitalizme doğru olan atılımları tarihin seyrini belirleyen bir aşama oluşturmuştur (Fulbrook ve Skocpol, 2014: 225). Çoğulculuğa dayalı müzakereci siyaset, liberal demokrasinin en önemli bileşenlerinden biridir (Axtmann, 1996: 68). Liberal demokrasinin egemen olduğu bir devlet

rasyonel, homojen ve evrenseldir. Rasyonelliği, herkesin insan kimliği etrafında rekabet eden çıkarları uzlaştırır ve bilinçli olarak ifade edilen ilkelere dayanır; homojenlik, insanlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırarak sınıfsız bir toplum yaratmak; evrenselliği, tüm vatandaşlarını sadece insani özelliklerinden dolayı kabul etmesinden ve ayrımcılık yapmamasından kaynaklanmaktadır (Şahin Ceylan, 2006: 236).

Literatür incelendiğinde devlet teorilerini ya da devlet biçimlerini belirli açılardan tasnif eden birçok kaynak olduğu anlaşılmaktadır (Akad, 1993; Uygun, 2020). Bununla beraber devlet'in göze çarpan iki çeşidi vardır. Bunlar; sosyolog Maw Weber tarafından ifade edilen Patrimonyal devlet ve Modern devlettir. Patrimonyal devletlerde yönetim, yöneticinin bir nevi kişisel mülkü olarak düşünülür ve devlet yönetimi özünde yöneticinin ailesinin bir uzantısıdır. Modern bir devlet ise gayri şahsidir, bir yöneticinin vatandaşla münasebeti şahsi ilişkilerle değil, sadece kişinin vatandaş olarak konumuna bağlıdır. Tarihte Avrupa'dan çok daha önceleri ilk patrimonyal olmayan modern devleti Çin kurdu. Ancak Çin, Batı Avrupa'da Roma Katolik Kilisesi'nin rolünü üstlendiğini hukukun üstünlüğünü oluşturamasa da merkezi güçlü bir devletle bunu başardı. Yine Batı Avrupa'da erken gelişen hukuk da Çin'de devletin erken inşasındaki faktörlerden biridir. Çin'de hukuk da devleti baskılayan bir mekanizma olamamıştır (Fukuyama, 2018: 13-15). Çünkü Çin'de güçlü modern bürokratik devlet, hukuk ve dine dayalı toplumsal aktörleri ve muhalefeti dışlamıştır. Çin, dünyada hukukun üstünlüğünü hiçbir zaman sağlayamamış bir toplumdur. Eski İsrail'de, Hristiyan Batı'da, Müslüman dünyasında ve Hindistan'da hukuk dünyadan üstün bir norm sistemine bağlı olarak meydana gelmiştir (Fukuyama, 2018: 341). Fukuyama, ilk modern devleti Çin'e gönderme yaparak açıklasa da Çin'in modern devletlerin temeli olan siyasi gelişme unsurlarını karşılamadığını söylemektedir. Bunun aksine Fukuyama'ya göre modern devlet, Batı Avrupa'da geç kurulsa da siyasi gelişmesini tamamladığını ifade etmekte ve bunu da liberal demokrasi sistemi ile izah etmektedir. Modern devletler, hukukun üstünlüğünü dikkate alan ve liyakat esasına göre kamu hizmeti sunan örgütlerdir.

Ombudsman, devletlerde halktan almış olduğu şikayet üzerine sorunları çözen bir araçtır. Ombudsmanlar, bu görevlerini yaparken toplumda adalet, barış ve huzurun teminatı olarak çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, etik değerler ve toplumsal sorumluluk bilinci ile örgütlenmiş ombudsmanlar, liyakate dayalı modern devletlerin meydana getirilmesinde kilit kuruluşlardır. Bir devletin ombudsman sistemine ve toplumdaki etkinlik düzeyine bakarak, o toplumun demokrasi kalitesi ve devlet yapısı hakkında kanıya varmak mümkündür. Buna göre Fukuyama'nın Batı Avrupa esaslı liberal demokrasiyi öngören siyasi gelişme aşamasında ombudsmanın eksenine oturduğu ve bilimsel-yöntembilimsel bir kalıba girdiği artık rahatlıkla söylenebilir. Nitekim devletlerde bir arabulucu, meşruiyet kaynağı ve güven köprüsü ombudsmanlar, devletin güçlenmesi için tek başına bir kaynak görevi görmektedir ve bu kültürü topluma yaymaktadır. Ombudsmanlar, geleceğin liberal demokrasilerinde toplumun güven kaynağıdır.

Fukuyama'ya göre yirminci yüzyılın sonlarına doğru, zayıf devletlerde devletin bir güvenlik ve kalkınma aktörü olarak piyasadan çekilmesi, küresel düzende demokrasi ve iktisadi krizlere neden olmaktadır. Bunun için de çözüm olarak ulus/devlet inşası ve yönetişimi ortaya atmaktadır (Fukuyama, 2008: 141). Bu kapsamda, Fukuyama'nın çabaları ile yönetişim bir teorik zemin üzerinde yükselme fırsatı bulmuştur (Şahin, 2019: 125). Vatandaşlar, sorunlarını kendi çıkarlarına yabancı olarak değerlendiklerinde, o sorunlarla ilgilenmeleri için bir neden olmaz. Baskıya edilgen bir biçimde boyun eğerek, kayırmacı ilişkileri kabul ederler. Halbuki toplumun toplumsal sınıflar arasındaki mesafe ve çatışmalar tarafından bozulan birliğini ancak "ulus bilinci" yeniden kurabilir (Touraine, 2014: 416). Yönetişim üzerine inşa edilecek devletlerde ombudsman, demokrasinin güçlenmesinde ve toplumda adaletin sağlanarak huzur ve esenliğin hüküm sürmesinde belirleyici olabilir. İnsanlar, ulus bilincine ulaşarak birbirlerini

desteklerler, sorunlarını çözerler, saygılı/hoşgörülü hissederler ve mutlu olurlar. Bu kapsamda düşünüldüğünde Huntington'un ünlü tarihsel demokrasi dalgaları (Fukuyama, 2006: 67) ile ombudsmanın dünyada yayılışı arasında paralellik kuran kaynaklar bulunmaktadır (Fendoğlu, 2011). Nitekim dünyada demokrasinin güçlenmesi ve artan hukukun üstünlüğü gibi kaideler, küresel toplum nezdinde artan bütünleşmeyi ve söylem düzeyini de ortaya koymaktadır. Ombudsman da demokrasinin gelişimine paralel bir biçimde dünyada farklı devlet ve kültürlerle rahatça yayılmaktadır. Ombudsmanın katılım, temsil ve meşruiyeti güçlendirmeye dair devletlere olan katkısı, liberal düzende demokrasinin geçmiş dönemdeki ilerleme engellerine çok fazla yarar sunmaktadır. Bu konuda Doğan (2019: 315-316) aşağıdaki görüşleri paylaşmaktadır:

“Ombudsman ya da ombudsman kurumu, her ne kadar 18. yüzyılda modern dönemde ortaya çıkmış gibi görünse de asıl kimliğini postmodern kamu yönetimi ile bulmuştur. Çünkü II. Dünya Savaşı'na kadar sadece iki devlette görülen bu yapı ya da teşkilat bu tarihten günümüze kadar yukarıda sözü edilen siyasal, sosyolojik, bilimsel, kültürel ve hukuksal dinamikler, bunların somut ulusal ve uluslararası düzeyde kamusal politikaları etkilemesi çerçevesinde yayılımını ve kabul edilebilirlik derecesini artırmıştır. Bu bakımdan ombudsman bir postmodern denetim paradigması olarak adlandırılabilir. Nitekim ombudsman, 1950'li yıllardan sonra dünyadaki hukuk devleti, demokrasi özlemleri, yeni bağımsızlığını kazanan devletlerdeki kurumsallaşma çabaları, devletin/bürokrasinin aşırı büyümesi, sosyal refah devleti, küreselleşme, yeni sağ, yeni kamu yönetimi gibi nedenlerle ve yaklaşımlarla kabul edilebilirlik derecesini artırmıştır. Bu bağlamda ombudsmanın, akademik ve pratik manada gelişmesinde ve yayılmasında bilim, ideoloji, toplumsal yapıdaki dönüşüm, ekonomik konjonktür ve ulusal/küresel siyaset gibi dinamiklerin etkisi bulunmaktadır. Çalışmada kamu yönetimi kuramları üzerinden ve modernizm/postmodernizm eksenli/yönlü gerçekleştirilen analiz çerçevesinde yönetim kuramı büyük önem taşımaktadır. Yönetişim, 1990'lı yıllardan sonra kamu yönetimi alanındaki yeni sağa dayalı neo-liberal yapılanmanın esas yönetim kuramıdır ve yeni kamu yönetiminin siyasal/sosyolojik ve kültürel ileri bir modelidir. Buna göre ombudsman paradigması, postmodern kamu yönetimi çatısı altında yönetim kuramının somuta indirgenmiş bir yapısını sunmaktadır. Bunlara ek olarak yönetişim ve ombudsman arasında bir bağlantı kurulduğunda da hem tarihsellik hem de ilkeler açısından ilişki görülmektedir. Ombudsman, yönetişim kuramının bir uzantısı ya da somut görüntüsü olarak katılımcı, yerel, etik esaslı, hesap verebilir, şeffaf ve hukukun üstünlüğünü hedef alan bir yapıya sahiptir”.

Ayrıca Doğan (2022a: 1200), literatüre yönetişim ve ombudsmanı birleştirerek, konu ile ilgili olmak üzere “ombudsmanişim” (İng. ombudsmanance) adında bir kavram öne sürerek şunları ifade etmektedir:

“Sonuç olarak ombudsman bir teorik zemine dayanan interdisipliner ve çok derin bir kavramdır. Ombudsmanın felsefe, siyaset ve sosyoloji ile derin bağı, bu kavramın açıklanmasında Habermas gibi entelektüel şahsiyetlerin teorik ve yönetime dayalı birikimlerinden destek alınmasını gerektirmektedir. Nitekim bu çalışmada da Habermas'ın ombudsmanın teorik derinliğine katkı sağladığı düşünülen eserlerine ve yaklaşımlarına yer verilerek bir ilişki kurulmak istenmiştir. Habermas'ın ombudsmana ve bu çalışmada öne sürülen “ombudsmanişim” kavramına katkıları, özellikle “müzakere, katılım, söylem, etik ve meşruiyet” benzeri konularla sağlanmaktadır. Yönetişimin de temel değerleri olan bu kavramlar, vatandaşların bir toplumda haklarını aramalarında, siyasete katılmalarında ve karşılıklı konuşarak sorunlarını birinci elden çözmelerinde kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla “ombudsmanişim”, sosyal bilimlerde çağdaş teorilerle ve felsefelerle tartışılabilen günümüze dair interdisipliner bir kavram olarak karşılanabilir. Kamusal alanda insanların daha çok karşılaşmalarında, sivil örgütlenmelerin sayısının artmasında, müzakere süreci ile

demokrasinin kurumsallaşmasında ve böylece kamu yönetiminin kalitesinin artmasında “ombudsmanişim” kavramı büyük önem taşımaktadır”.

Buraya kadar verilen bilgilerde ve yapılan tartışmalarda; ombudsmanın bir liberal demokrasi projesi olarak eşitlik, özgürlük, etik ve güven gibi kavramlarla yakın ilişkisi Fukuyama tarzı düşünme perspektifi ile örtüşmektedir. Ombudsman, liberalizme bağlı olduğu kadar aynı zamanda sosyal politikalara da önem veren bir yapıdır. Nitekim ombudsman, ayrıca demokratiktir. Dolayısıyla bir kez daha ombudsmanın liberal demokrasi ile hem kavramsal hem de tarihsel olarak belirli bir yöntem çerçevesinde eksenine oturduğu görülmektedir.

Sonuç

Francis Fukuyama, yirminci yüzyılın sonunda yayımlanmış olduğu “Tarihin Sonu mu?” adlı makalesiyle dünyada çok fazla ses getirmiş ve entelektüel tartışmaları tetiklemiş bir düşünürdür. Bu kapsamda, Sovyet komünizminin çöktüğü bir evrede Amerikan değerlerini ve liberal demokrasiyi yüceltmıştır. Fukuyama’ya göre insanlık tarihsel manada sona gelmiştir, bundan sonra liberal demokrasiden başka toplumsal ve ekonomik örgütlenme mantığı olmayacaktır. Ancak Fukuyama, bu görüşleri ile liberal demokrasinin sorunsuz olduğunu söylemez. Sadece sistemin teklifinden ve alternatifsiz kaldığından söz etmektedir. Liberal demokrasi gelişerek, sorunlara da çareler arayacaktır. Fukuyama’nın bu liberal demokrasi açıklamaları, sadece liberal değerler olan eşitlik ve özgürlük değil, aynı zamanda sosyal boyutta etik ve sorumluluğu da içermektedir. İnsanlığın ortak geleceği, ortak akla bağlıdır ve bu da ancak bütüncül düşünme ile mümkündür.

Fukuyama, devletlerin ve toplumların siyasi kökenleri, siyasi gelişme ve siyasi çürüme üzerine yapmış olduğu analizlerde; ilk modern bürokratik esaslı devletin Çin’de meydana geldiğini söylemektedir. Bunu da Çin’de hukukun ve dinin dünyanın diğer bölgelerine göre gelişmediği ya da az geliştiği tezi ile açıklamaktadır. Fukuyama’ya göre Çin’de devlet inşasını engelleyecek ekonomik, siyasal ve toplumsal faktörler cılız kalmıştır. Ancak bu Çin’de özgürlükler ve eşitlikler için de bir handikap oluşturmuştur. Batı Avrupa’da ise dinin toplumsal bütünleştiriciliği ve gücü hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi meydana getirmiştir. Modern devletler de bu miras ile inşa edilmiştir. Aydınlanma ve modernite aşamasında ise süreç perçinlenmiş ve liberal demokrasi Avrupalı devletlerin temel devlet sistemleri haline gelmiştir. Avrupalı devletler ve sonrasında tüm dünya toplumları, kendi kültürlerini de gözden geçirerek Fukuyama’ya göre liberal demokrasiyi korumalı ve güçlendirmelidir.

Fukuyama’ya göre Batı Avrupa’da liberal demokrasi esaslı modern devletler, liyakat esaslı demokratik bir çehreye kavuşmalıdır. Nitekim insanlığın son siyasal sistemi olarak liberal demokrasi, diğer ideolojilerin bırakmış olduğu boşluğu doldurarak sağ ve sol eksenli literatürü karşılamalıdır. Çünkü insanları, dünyada artık refaha ve huzura kavuşturacak sistem olarak liberal demokrasi, eşitliğin, özgürlüğün, etiğin, toplumsal sorumluluğun ve güvenin teminatı olmalıdır.

Ombudsman konusuna gelindiğinde; bu çalışmada bu kurumsal yapının Fukuyama’nın ifade ettiği manada liberal demokrasinin bir projesi olduğu söylenmektedir. Nitekim ombudsman, tarihin sonunda liberal demokrasi ile bütünleşen, bir Anglo-Sakson icadı, modern doğa bilimlerinin güçlendirdiği bir sistem, sağ-sol literatürü bütünleştiren bir entelektüel alan ve tarihsel-kavramsal düzeylerde eksenine oturan bir olgudur. Ombudsmanlar, geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte liberal demokrasi ile etkileşime girerek, modern liyakate dayalı sosyal devletlerin inşasında köşe taşı olabilirler. Nitekim ombudsman, eşitlik ve özgürlük kadar güven esaslıdır. Ombudsmanlar, ileriki dönemlerde devletlerin ve insanların sırtını dayayabilecekleri bir kamusal teşkilat özelliğini bünyesinde toplayabilirler. Bugünden dahi bakıldığında;

ombudsmanın dünyanın tüm sistemlerine ve rejimlerine yayılması da liberal demokrasi açısından elzem olduğunu göstermektedir. Çünkü bir devletin vatandaşları ya da bir grubun üyeleri için siyasal, ekonomik ve toplumsal haklar kadar ve bu şekilde de ülke vatandaşlarının tam olarak korunmasında, iktidarla aralarında güven köprüsü kurulmasında, insanların kendilerini ahlaklı bir toplumda huzurlu ve esenlik içerisinde hissetmesi, bu şekilde de söz konusu toplumun kalkınmasında bu tarz yapı ve işlevsel mekanizmalar büyük yararlar sağlamaktadır. Geleceğin ahlaklı ve kalkınmış müreffeh toplumlar şüphe yok ki ileri demokrasiye ulaşmış toplumlar olacaktır. Nitekim ombudsman, ileri demokrasinin gerçekleşmesinde gerekli olan göstergelerin oluşmasında bir araç özelliği sunabilir.

Sonuç olarak bu çalışmada; Fukuyama'nın tarihin sonu ve liberal demokrasiye dair ortaya attığı tezler ile ombudsmanın teorisi, yöntembilimsel gelişimi, tarihi ve dünyada yayılımı arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu kurulan ilişkiye göre Fukuyama'nın da analizini sunduğu modern liyakate dayalı sosyal devlet esaslı meşru devletlerin varlık göstermesinde ombudsmanlar da taşıdığı değerlerle pozitif yönde büyük kurumsal ve ilkesel katkı sağlayabilirler. Ombudsman, tarihin sonunda liberal demokrasiyi güçlendirecek ve kabul edilmesini sağlayacak bir yapı özelliği meydana getirebilir. Bünyesinde taşıdığı değerler ile ombudsman, bunu gerçekleştirecek kapasiteyi taşımaktadır. Bu şekilde de devletler içerisinde insanların daha fazla siyasete katıldığı, temsil edildiği ve demokratik meşruiyetin güçlü olduğu toplumlar ortaya çıkabilir. Tüm bunlara ek olarak gelecekte ahlaklı toplumlarda ahlaklı insanlar, küresel düzeyde insan haklarının daha ileriye taşınması için güç birliği yapabilirler. Nitekim ombudsmanın etik yönü de buna destek olabilir. Etik ve ahlak konusu, ombudsmanın kalbinde bulunmaktadır. Geçmiş çağlarda birçok filozofun ortaya koyduğu ahlak meselesi için bunu canlandıracak ve büyütecek bir yapı olarak ombudsman, ileriki dönemlerde de bilimsel ve diğer boyutlarda araştırılmaya ve konuşulmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Akad, M. (1993). *Genel Kamu Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Axtmann, R. (1996). *Liberal Democracy into The Twenty-First Century: Globalization, Integration and The Nation-State*. UK: Manchester University Press.
- Ball, A. & Peters, G. (2007). *Çağdaş Siyaset ve Yönetim*. (çev. Nil Uzun), İstanbul: Yayın Odası.
- Bayar Bravo, I. (2005). Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 29(2), 125-138.
- Bertram, C. & Chitty, A. (2006). Giriş. C. Bertram, A. Chitty (Der.), *Tarihin Sonu Mu? Fukuyama-Marx-Modernite (ss.9-26)*, (çev. Kamil Kurtul), Ankara: İmge Kitabevi.
- Callinicos, A., Kouvelakis, S. & Pradella, L. (2021). Introduction. Alex Callinicos, Stathis Kouvelakis and Lucia Pradella (Ed.), *Routledge Handbook of Marxism and Post-Marxism (p.1-22)*, New York: Routledge.
- Cottingham, J. (2018). *Akıcılık*. (çev. Bülent Gözkan), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Demirtaş, M. (2018). Reform ve Aydınlanmaya Doğru. S. Hilmi Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi (s.105-131)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Doğan, K. C. (2014). Postmodern Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Bir Denetim Paradigması: Ombudsman. *Sayıştay Dergisi*, 94, Temmuz-Eylül, 73-96.
- Doğan, K. C. (2019). Modernizmden Postmodernizme: Kamu Yönetiminde Yönetişim Kuramı Bağlamında Ombudsman Paradigması. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29), 312-317.

- Doğan, K. C. (2021). Ombudsman Teorisi: İnterdisipliner Bir Analiz. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(91), 5182-5190.
- Doğan, K. C. (2022a). Jürgen Habermas'ta Katılım, Demokrasi ve Meşruiyet Kavramları: Ombudsman Yönetişimi Üzerine Düşünmek. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(96), 1190-1203.
- Doğan, K. C. (2022b). A Sociological Dimension of The Ombudsman on Structuralism: Impressions from the Turkish Ombudsman. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(4), 156-166.
- Doğan, K. C. & İnankul, H. (2015). Ombudsmanlık Kurumunun Örgütlerde Etik Kural ve Davranışlar Konusundaki Yeri ve Önemi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 329-344.
- Doğan, K. C. & Ugur, Ö. (2018). The Effectiveness of Ombudsman in Improving Good Administration in the European Union (EU). Marin Rusev, Eric Straus, Cevdet Avcıkurt, Abdullah Soykan, Bekir Parlak (Ed.), *Social Sciences Researches in the Globalizing World (p.180-192)*, Sofia: ST. Kliment Ohridski University Press.
- Dryzek, J. S., Honig, B. & Phillips, A. (2006). Introduction. John S. Dryzek, Bonnie Honig and Anne Phillips (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Theory (p.3-41)*, Great Britain: Oxford University Press.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. (çev. Ahmet Buğdaycı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2003). "Tarihin sonu mu?", (çev., Yusuf Kaplan). Mustafa Aydın, Ertan Özensel (Ed.), *Tarihin Sonu mu?: Francis Fukuyama v.d. (s.22-49)*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Fukuyama, F. (2006). *Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika*. (çev. Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2008). *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. (çev. Devrim Çetinkasap), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fukuyama, F. (2015). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2016). *Siyasi Düzenin Kökenleri: İnsan Öncesi Çağlardan Fransız İhtilali'ne*. (çev. Ezgi Başer), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2018). *Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme: Sanayi Devrimi'nden Demokrasinin Küreselleşmesine*. (çev. M. Murtaza Özeren), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fulbrook M. & Skocpol, T. (2014). Perry Anderson'ın Tarihsel Sosyolojisi. Theda Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler (s.189-232)*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, B. (2013). Liberalizmin Kalbine Yolculuk. *liberal düşünce*, 69-70, Kış-Bahar, 245-268.
- Goodlad, L. M. E. & Sartori, A. (2013). The Ends of History: Introduction. *Victorian Studies*, 55(4), Summer, 591-614.
- Griffiths, M. (1999). *Fifty Key Thinkers in International Relations*. London: Routledge.

- Hamilton, J. B. (1993). Book Reviews: The End of History and The Last Man. *Naval War College Review*, 46(2), 165-166.
- Heywood, A. (2022). *Küresel Siyaset*. (çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Ankara: Felix Kitap.
- Hughes, C. (2012). *Liberal Democracy as The End of History: Fukuyama and Postmodern Challenges*. New York: Routledge.
- Huntington, S. P. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (çev. Elif Berktaş), Ankara: Panama Yayıncılık.
- Kabadayı, T. (2007). Tarih Bitti Mi?. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 103-113.
- Kervegan, J-F. (2011). *Hegel ve Hegelcilik*. (çev. İsmail Yerguz), Ankara: Dost Kitabevi.
- Kıçmari, S. (2018). The History Continues: Reflections about the Theory of the End of History from Francis Fukuyama. *Sociology Study*, January, 8(1), 42-48.
- Macey, J. R. & Miller, G. P. (1992). The End of History and the New World Order: The Triumph of Capitalism and the Competition Between Liberalism and Democracy. *Cornell International Law Journal*, 25, 277-303.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, A. (Der.) (2010). *Yeni Sol Yeni Sağ*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2016). Ombudsman: Kavram ve Tarihsel Gelişim. B. Parlak ve K. C. Doğan (Ed.), *Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri: Dünyanın Altı Kıtasında Ülke Ombudsmanlarının Yapısal-Kurumsal ve İşlevsel Açılardan Analizi (s.19-24)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2021). A Methodological Analysis on the Restructuring of Social Sciences in the Context of Ombudsman Paradigm, Liberal Democracy and the Annales School. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(76), 40-58.
- Popper, K. R. (2013). *Açık Toplum ve Düşmanları*. (çev. Mete Tunçay ve Harun Rızatepe), Ankara: Liberte.
- Sarı, M. A. (2010). Tarihin Mi Sonu Yoksa İdeolojilerin Mi?. *Kaygı*, 14, 61-84.
- Sim, D. (2000). *Derrida ve Tarihin Sonu*. (çev. Kaan H. Ökten), İstanbul: Everest Yayınları.
- Sönmezoğlu, F., Güneş, H. & Keleşoğlu, E. (2015). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Şahin Ceylan, Ş. (2006). Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(10), Güz, 233-252.
- Şahin, E. (2019). Kitap Tanıtımı: Francis Fukuyama, Devlet İnşası 21. Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni, çev. Türkan Çolak, İstanbul, Eylül 2015, Profil Yayıncılık. *Akademik Sosyal Araştırmalar*, Summer, 8, 123-129.
- Touraine, A. (2014). *Modernliğin Eleştirisi*. (çev. H. Uğur Tanrıöver), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, B. (2015). Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, Aralık, 485-502.
- Turanlı, G. (2020). Francis Fukuyama: Tarihin Sonundaki Modern Dünya. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47, Ağustos, 178-186.

Uygun, O. (2020). *Devlet Teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Yitian, L., Jiagang, C., Xiaoyuan, X. & Hairong, L. (2012). Democracy, Globalization and the Future of History: A Chinese Interview with Francis Fukuyama. *International Journal of China Studies*, 3(1), April, 95-107.